

13 Jurasova E.N. Dinamika i mehanizmy formirovaniya nravstvennosti s pozicij psihoanaliza // Npravstvennost' dlja XXI veka: Sb. st. / Pod red. Ju.M. Antonjana. – M.: Aspekt Press, 2008. – 288 s.

Information about author:

Arkady Pankin, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy FSBEI HE "Kalmyk State University named after B.B. Gorodovikova", Elista city, Professor of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Chechen State Pedagogical University" E-mail: connotation@mail.ru

DOI 10.47649/vau.2020.v59.i4.02

МРНТИ81.09.81

УДК327(075.8)

Ә.Қ.Мұқтар¹, Ж.К.Диярова¹

¹«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК

Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: muktar64@mail.ru, i-sunshine@bk.ru

АТЫРАУЛЫҚ ӨЛКЕТАНУШЫЛАР ОРТАҒАСЫРЛЫҚ САРАЙШЫҚ ТУРАЛЫ

Мақалада ұзақ жыл бойына өлкетану саласында еңбек етіп, өлке тарихын түгендеуге үлес қосқан өлкетанушылар М.Намазғалиев, Ж.Ғизатов, Ө.Өлімгереев, В.Афанасьев жөнінде жазылған. Соның ішінде өлкетанушылардыңкешегі Алтын Орда дәуірінен бастап бүгінгі күнге жеткен ұлы ел билеушілеріжерленген, елдігіміздің астаналары болған киелі жерлердің бірі – Сарайшық қаласыныңтарихы, археологиялық зерттеулері мысалға алынған.

Ортағасырлық Сарайшық қаласының археологиясы мен этнографиясы, жергілікті тарихты зерттеудегі өлкетанудың рөлі мен маңызы, ата-бабалардың рухани мұрасы және киелі нысан ретінде тұлғалары, туған өлке тарихының беймәлім беттері туралы жазылған өлкетанушылар ғылыми еңбектері сараланды.

Өлке тарихының жанашырларының облыстың қалалары мен аудандарының өлкетанушыларын тарта отырып, қатысушылардың географиясын кеңейту, өлкетануды дамытуға мүдделі барлық мекеме, ұйымдармен ынтымақтастықты дамыту, өлкенің тарихы мен мәдениетін зерттеуге жастарды кеңінен тарту, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының негізінде 2-3 жылда кемінде бір рет өлкетану оқуларын өткізуді тәжірибеге енгізу, өлкетану саласындағы зерттеулерді дамытып, БАҚ-да өлкетануға қатысты жұмыстарды жандандыру туралы ұсыныстары қайта көтерілді. Ортағасырлық Сарайшық қаласының тарихын зерттеп, төл тарихымызды өскелең ұрпаққа жатық тілмен, мәнермен баяндап, өлкетану аясының кендігін, мүмкіндігінің молдығын, өз елін сүйетін әрбір жан үшін шектеусіз зерттеуге лайық сала екені түсіндірілді.

Негізгі сөздер: өлкетану, Сарайшық, музей-қорық, тарих, археологиялық қазба, ортағасырлық.

Өлкетану туған елмен жердің тарихын зерттеуден басталады. Мұндай зерттеуге туған өлкенің әлеуметтік-экономикалық, саяси, тарихи және мәдени дамуы, сондай-ақ, оның табиғи сипаты нысан болады. «Жалпақ жұртынды, алашыңды құрметтеу, алдымен, өзің тұрған өлкенің тарихын танудан, адамдарын ардақтаудан басталады»- деген даналық сөзді басшылыққа ала отырып, Отан тарихын, өлке тарихын насихаттау мақсатында ұрпаққа ұлағат болар ата қонысымызда елдік пен ерліктің көптеген мұрасы болған Сарайшық қаласыныңтарихын насихаттауда, зерттеуде көз майын тауыса ғылыми ізденіспен шұғылданған өлкетанушылардың еңбектері зор.

Соның бірегейі өлкемізде сонау өткен ғасырдың 60-70 жылдарынан бастау алатын өлкетану бағытының басы-қасында болған, туған өлкесінің тарихын жанындай сүйген азамат, қарапайым ауыл мұғалімі Мұстажап Намазғалиевті айтуға болады.

Ол Абай атындағы педагогикалық институтын (қазіргі Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті) бітірген. Ғұмырын Сарайшықтың тарихын, орнын айшықтауға арнады. Көне Сарайшық қаласы орнынан табылған жәдігерлерді жинап, 1968 жылы мектепте тарихи музей бұрышын ұйымдастырады. Тынбай ізденістер мен қажырлы еңбектің нәтижесінде музей бұрышы ауылдық музейге, облыстық музейдің бөлімшесіне айналады [1].

М.Намазғалиев көне қалаға қатысты «Сарайшықтың сыры көп», «Өскен ауыл», «Тағы да көне Сарайшық жөнінде», «Көне Сарайшық жөнінде не білеміз?» атты мақалалар жазып, ежелгі қаланың өткені мен бүгінгі ауыл тарихынан сыр шертті.

Сарайшық тарихын жүйелі түрде зерттеу мақсатында 1964 жылы алғаш рет «Жас өлкетанушылар» үйірмесін ұйымдастырады. Үйірмеде көне қаланың тарихы жөніндегі деректерді жинақтау және көненің көзі-әртүрлі жәдігерлерді жинап реттеу арқылы ортағасырлық Сарайшықтың кәсібі мен негізгі экономикасын және мәдениетін зерттеп анықтау ісін қойды.

Үйірмеге отыздан аса жоғары сынып оқушысы мүше болып, олардың ішінен үйірме советі құрылады. Үйірме құрылған кезде 2-3 жылдың ішінде біраз жәдігерлер жинақталады. Өлкетанушы осы ұйымдастырылған үйірме жөнінде «Мектеп музейі» атты мақаласында: «Сарайшық мектебінің жас өлкетанушылары мектептің, көне мекен – Сарайшықтың тіпті ауданымыздың тарихын жүйелі түрде зерттеу ісімен 1966 жылдан бері шұғылданып келеді. Бұл жөніндегі материалдар баспасөз бетінен кезінде жарық көргендіктен оған тоқталмаймыз. Бұл мақалада жас өлкетанушылардың бұдан бір-екі жыл бұрын, дана көсеміміз В.И. Лениннің туғанына 100 жыл, республикамыздың 50 жасқа толу мерекесін қарсылау құрметіне байланысты қолға алып ұйымдастырған өлкетану музей бөлмесі жөнінде сөз етпекпіз. Мектептегі бұл музей бір бөлмеге орналасқан. Оның ішінде алты түрлі бағытта жинақталған экспонаттар бар...» деп жаза келе, әр бөлімге жеке-жеке тоқталып, мәлімет береді [2, 1-2 п.].

Сарайшық музей қорынан табылған М.Намазғалиевтің баяндамасы мен қолжазбасы оның Сарайшық ауылында өлкетану үйірмесін ашып, ол арқылы жәдігерлерді жинап музей жұмысын үлкен күшпен жандандырғанын айғақтайды. Ел тарихын сүйген азамат «Туған жердің тарихын білу өте пайдалы. Жете білмейтін нәрсесін кім-кімнің де сүйе қоймайтыны белгілі. Олай болса туған өлкені сүю үшін де оның кешегісінен өткенін және бүгінгісі мен болашағын бағдарлап білу шарт. Әрбір жас буын туған жердің әрбір метрінде аға ұрпақтың аққан қаны мен төккен тері бар екендігін білуі жөн. Бұл туған жердің қасиетін арттырып, оның қадірін молайта түсетіні кәдік» дей келе, Сарайшықтың батыс пен шығыс ортасындағы сауда қақпасы екенін, Сарайшықта 1823 жылы Жәңгір ханның Исатай батырды қамауда ұстағанын, түрмеден батырдың айып төлеп босағанын ерекше атап өтеді [2, 1-3 б.].

М.Намазғалиев өлкетану жұмысына айырықша көңіл бөлген. Қоғамдық негіздегі осындай жұмысы тәжірибесімен Москвада өткен бүкілодақтық өлкетанушылар конференциясына қатысқан. Конференцияда «Шәкірттерге коммунистік тәрбие беруде өлкетану музейінің ролі» атты баяндама жасайды. Кейін осы баяндамаға пікір берген кабинет меңгерушісі Ж.Дюсемалиев: «Қазіргі кезеңде мектептерде өлкетану музейін

ұйымдастыру мәселесі күн тәртібінде қойылып отырған, ең басты мәселенің бірі болып есептеледі. Бірақта жасыратыны жоқ, бұл мәселені іс жүзінде жүзеге асыра орындалуы, кең түрде етек алып отырған жоқ. Бұндай музейі бар мектептер облыста санаулы-ақ. Сондықтан да М.Намазғалиевтің бұл баяндамасын облыстық «педагогикалық оқуға «жіберуді мақұлдадық» деп жоғары бағалайды [2, 34 б.].

М. Намазғалиев өлкетану ісін ұйымдастыра жүріп, оның келелі мәселелерін баспасөз бетінде үнемі көтеретін. 1988 жылы 11 наурызда ол кезекті мааласын «Коммунистік еңбек» газетіне жариялайды. Мақаласында «...Қазақ ССР Ғылым Академиясының деректері бойынша, ескі Сарайшықтың орны Жайық өзенінің жаңа арнасының астында қалған...Әйтсе де, тарихи көне ескерткіш орындарының бірі ретінде Бүкілодақтық есепке алынған Сарайшық бұл күнде жойылып кетудің алдында тұр. Сарайшық аты селолық Совет пен орталық мектепте ғана сақталған. Бірақ, бұлардың өзі Сарайшықта емес, Опытное селосында орналасқан. Көне мұралардан Сарайшықтың тарихын зерттеп, ескі Сарайшық орнынан табылған экспонаттардан тарихи-өлкетану музейін ұйымдастырған едім. Қазір ол музей селолық музейге айналып, ауыл шаруашылығы тәжірибе станциясының кеңсесі үйінің бір бөлмесіне орналастырылды. Оның «Сарайшық» деген аты өзгеріп, *Опытное тарих-өлкетану музейі* деп аталады. Меніңше мұны дұрыс деуге болмайды. Бұл жөнінде республикалық және жергілікті газеттерде әр кезде орынды пікірлер де қозғалады. Өкінішке орай, бұл мәселе әлі күнге елеусіз қалып келеді» деп жанайқайын жеткізеді [3]. Өз ойларын кейін жарияланған «Көне Сарайшық жөнінде не білеміз? мақаласында жалғастырып «Көне Сарайшықтың аты күні бүгінгі Сарайшық селолық округі мен сондағы орта мектептің атында ғана сақталған. Қазір ескі Сарайшықтың жайы қыл үстінде тұр. Бір кезде гүлденген қаланың болмашы шет-пұшпақтарынан қалған археологиялық экспонаттарды жинап, өзім құрастырған осындағы тарихи-өлкетану мұражайы бар. Алайда оның да болашақ тағдыры белгісіз. Оны «біrese облыс орталығындағы мұражайға, біресе аудан орталығына аламыз» деп оқтын-оқтын әңгіме жасап қояды. Біздің пікірімізше, бұл жердегі «Сарайшық» атауы жойылмауы керек, қайта кеңейтіле түскені жөн. Ал тарихи-өлкетану мұражайы шағын штат пен мемлекеттік дербестік құқығына ие болса дейміз», - деп толықтыра түседі [1].

Бүгінде туған жерінің киелі тарихын насихаттауда өлшеусіз үлес қосқан азаматтың асқақ арманы жүзеге асып, 1999 жылы 3 қыркүйекте көне Сарайшық қаласының тарихына арналған «Хан Ордалы – Сарайшық» музейі қорығы ашылады. Ал 2018 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігіне бағынышты республикалық музей-қорық қатарында. Қазір «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы деп аталады.

Өз ғұмырын өз өлкесінің тарихына, Сарайшыққа арнаған тағы бір ағаларымыздың бірі – Жанұзақ Ғизатов. Ж.Ғизатов 1939 жылы 14 шілдеде Атырау облысы, Исатай ауданы, Зинеден (Забурын) ауылында дүниеге келген. 1963 жылы Гурьев (Атырау) педагогикалық институтының физика-математика факультетін аяқтаған. Еңбек жолын Қарағанды облысы Ұлытау ауданы, Байқоңыр орта мектебінде мұғалім болып бастайды. Кейін өз өлкесіне оралып, Исатай ауданындағы, Новобогат селосында кәсіптік-техникалық училище де қызмет атқарады. Алайда кейін училище Гурьев (Атырау) қаласына көшіріледі. Сол кезде Ж.Ғизатов жанұя жағдайына байланысты қалаға көшіп, қызметін жалғастыра алмады. Ақырында сол кездегі облыстық басқарма, Ж.Ғизатовты бірнеше жыл жұмыс атқарған тәжірибелі маман ретінде 1971 жылы Сарайшық селосында орналасқан кәсіптік-техникалық училищеге ауыстырады. Сол білім қабырғасында 30

жылға жуық әр түрлі салада қызмет атқарады. Білім саласына еңбегі сіңіп, 1975 жылы «Қазақ ССР-інің еңбек сіңірген мұғалімі» құрметті атағы беріледі.

2002 жылы «Хан Ордалы Сарайшық» музей-қорығына аға ғылыми қызметкер болып, музейдің ғылыми жұмыстарын жүргізеді. 16 жыл ішінде музей жұмысының ілгері дамуына үлесін қосады. Сол кезеңде өлке тарихына қатысты түрлі дөңгелек үстел, пікір алмасулар мен қызықты кездесулер өткізеді. «Атырау өлкесі Алтын Ордаға дейін»; «Ұлы Жібек Жолы-дүниежүзілік өркениет жолы»; «Бабамның жұрты-Ноғайлы»; «Аңызға толы Сарайшық»; «Сарайшықтың екінші өмірі»; «Алтын Орда хандары» ғұндар мен хазарлар, оғыздар мен қыпшақтардың Атырау аймағындағы дәуірлеу кезеңін, орта ғасырлық көне қала жәйлі сыр шертсе, Ноғай батыр мен Едіге биден басқа алты хан туралы түрлі ғалымдардың пікірлері жинақтап, салыстырып серияларын жүзеге асырды [4, 35 б.].

Қазіргі уақытта да өлкетанушының кітапшалары музей-қорыққа келушілер арасында үлкен сұранысқа ие болып отыр.

Ж.Ғизатов 20-дан аса ғылыми мақалалардың авторы. Ғылыми зерттеу еңбектері республикалық басылымдарда жарияланған. Республикалық «Қазақ тарихы» ғылыми – әдістемелік журналдың Атырау облысындағы меншікті тілшісі болып қызмет атқарады. «Сарайшық-Астана қала» [5], «Ұлы Даланың қасиетті күмбезі» [6] атты бірқатар еңбектер шығарады.

2015 жылы зейнетке шыққан өлкетанушы Сарайшық тарихына, ел тарихына бей-жай қарап отыра алмайды. 80 жасында Ж.Ғизатов оқушы жастармен тарихқа қызығушылық танытатын қалың оқырмандарына «Түркіден шыққан тектілік» атты кітап шығарады [7]. «Тарихымызды байыптасак», «Жаңа буын оқулықтары сапасы», «Тарихи деректерге ұқыпты қарасак», «Адамзат дамуының оң бағыты», «Әдебиет беттері» «Халық сауалы» тарауларынан тұрады. Олардың барлығы тұрғылықты мекені Сарайшықпен шебер байланыстырылған. Сондай-ақ, осы еңбегінде өлкетанушы мектеп оқулықтарындағы қателіктерді де ашып көрсетеді. Оның «Қазақ тарихы» журналы мен «Ана тілі» газеті басылымдарында 2003 жылы жарық көрген «Орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы» оқулығындағы кемшіліктерді дәл анықтауы ортағасырлық ел тарихын терең зерттегенін көрсетеді.

Өлкетанушының қай еңбегін, мақаласын алсақ та бүгінгі жастарға арналып отыр. Оны Ж.Ғизатовтың «Ұлы Даланың қасиетті күмбезі» еңбегіндегі алғы сөзін айтуға болады: «Жастардың еліне, туған жері – атамекеніне деген сүйіспеншілігін ояту, еліміздің кемел келешегіне сенімін қалыптастырып, отаншылдық сезімін тәрбиелеу үшін олардың санасына ұлтымыздың тамырлы тарихы мен адамзат өркениетінде елеулі орны бар өнегелі мәдениетін сіңіруге көмектессек деген ағалық оймен бұл кішкене еңбек сіздерге арналады, ХХІ ғасыр жастары!» [6, 3 б.].

Көріп отырғанымыздай, өлкетанушы өз ізденістерін туған жерінің тарихын қастерлеуге, сол бір ізгі тарихтан кейінгі жастар өмірлік бағыт-бағдар алса екен деп жазып, отансүйгіштікке, тарихи шынайлыққа тәрбиелейді.

Келесі бір кейпкеріміз, атамекенге деген сүйіспеншілікті оятамын деп ел тарихын жазуда еңбек етіп келе жатқан – өлкетанушы, Қазақстан Журналистер одағы мен Орталық табиғат қорғау қоғамы сыйлығының үш дүркін (1980, 1982, 1994), Атырау облысы әкімі белгілеген Махамбет атындағы республикалық сыйлықтың (1996) лауреаты, «Егемен Қазақстан» газеті (1987) мен «Ара» журналы (1980, 1981) конкурстарының жүлдегері, «Құрмет» орденінің иегері, Атырау өңірінің телерадиосында ұзақ жылдар қызмет еткен ардагер журналист Өтепберген Әлімгереевті ерекше атауға болады [8]. Өтепберген

Әлімгереев 1949 жылы 26 мамырда Атырау облысының Құрманғазы ауданындағы Жиделі елді мекенінде дүниеге келген. 1972 жылы Абай атындағы Қазақ педагогика институтының филология факультетін бітірген соң, еңбек жолын Маңғыстау облысының Бейнеу ауданында мектеп мұғалімі боп бастайды.

Мұғалім болып қызмет атқарса да, өлкетанушының бала күнгі арманы – журналист болу болады. Сол себептен де институт қабырғасында оқып жүрген кезінде де Өтепберген Әлімгереев «Қазақстан пионері» газетіндегі «Атамекен» айдарында Ганюшкино, Қызылоба, Наубай деген жер атаулары жөнінде, ол атаулардың қайдан шыққаны туралы зерттеп, жазады.

Сондықтан 1973 жылдың 15 мамырында «Атырау» (Атырау облыстық) газетіне жұмысқа шақырылғанда, ойланбастан сол жерге жұмысқа орналасады. Осылай өзінің қаламын ұштап, сүйген мамандығымен айналысады. Бала кезден өзіне жақын тақырып – бұл өлкетану тақырыбы болады. Жұмысқа орналасқан сәтте ол Гурьев совхозына барып, Сәбила Мұхитова деген диқан туралы хабар жазады. Әрі қарай, өзінің жұмысын дамытып «Еңбек зейнеті» деген кітап шығарады [9]. Бұл кітап өлке саласын зерттеудегі жұмыстарының бастауы болады.

1990 жылдан бері Атырау телерадио компаниясында Бас редактор боп қызмет атқарған Өтепберген Әлімгереев қоғамдық жұмыстарды да қатар алып жүрді. Қазірге дейін «Дүниежүзі қазақтар қауымдастығы» Атырау облысы бойынша филиалының төрағасы қызметін атқарып келеді.

Қазіргі таңда Махамбет, Асан Қайғы, Жиренше шешен, Мұрат, Бала Ораз, Мақаш әкім туралы зерттеулер жүргізген. «Еділ жайлаған қазақтар» [10], «Алаш аңсаған азаттық» [11], «Айналайын, атажұрт» [12] және «Сарайшық» [13] секілді құнды еңбектер жазған.

«Сарайшық» еңбегін жазуда өлкетанушы археолог, т.ғ.к., З.Самашев зерттеу экспедицияларына қатысып, өзі бірге жүрген. Сарайшық өңірін жан-жақтап зерттеп барып, 2000 жылы «Сарайшық» атты еңбегін жарыққа шығарады. «Біз сол жер табытына құрсанған кейбір қалаларымыздың ізін тауып, олардың өмір сүрген дәуірі, сәулеті мен мәдениеті, экономикалық кескін келбетін анықтау, кешегі тарихты бүгінгі таным-санамен бағымдау жолында жұмыс істеп келеміз. Сондай қалаларымыздың бірі - Сарайшық» деп жазады өз еңбегінде [13, 68 б.]. Ол еңбегінде Сарайшық қаласының өмір сүрген кезеңін бірінші ауыз-екі әңгімелер бойынша келтірсе, екінші ғылыми негізде, нақты деректерге сүйеніп жазады.

«Алдымызда көсіліп көне Сарайшық қаласының орны жатыр. Күні-бүгінге дейін Сарайшық тарихына назар аудармадық. Бірақ уақыт бір орында тұрмайды, ұрпақтар да ауысады, тарихтың сипатын өзгертіп, жаңа түр беретін де кез болады. Сарайшыққа сондай шақ туған сияқты» - деп Сарайшық тарихының кеңінен зерттелетіндігіне сенім білдіреді [13, 67 б.].

Ө.Әлімгереев ел жөнінде, өлкесі жөнінде ізденімпаздығы арқасында халыққа үлкен дүние – өз ғылыми еңбектерін берді. Өлкетанушы өзінен кейінгі жас әріптестерге, жас ұрпаққа үлгі болатындай ерекше тұлға.

Мақаламыздың келесі бір тұлғасы-жергілікті өлкетанушы Вячеслав Константинович Афанасьев жөнінде болмақ.

Өлкетанушы Вячеслав Константинович 1940 жылдың екінші қыркүйекте Гурьев (қазіргі Атырау) қаласында дүниеге келген. Атырау қаласындағы №12 бастауыш мектепте, Куйбышев атындағы және Абай атындағы мектептерде білім алған. В.К.Афанасьев өз өмірбаянында оқушы кезінен мектеп күзетшісі, орыс-жапон соғысының

ардагері Василий Нижутиннің әңгімелерін зейін қойып тыңдағанын айтады. Мектеп кезінен бастап қариялардан соғыс, саяхат және батырлық, қаһармандық секілді тарихи әңгімелер өлкетанушыға үлкен әсер етіп және де болашағын қызыққа толы тарих ғылымымен байланыстырғысы келді. 1959 жылы А.С. Пушкин атындағы Орал педагогикалық институтына тарих мамандығына оқуға түседі. Кейіпкеріміз 1964 жылы аталған білім ордасынан тарих пәнінің мұғалімі дипломын алып, теңіздей толқыған өмірге қадам басты. 1960 жылы Гурьев облыстық білім басқармасы Вячеслав Константиновичтің өлкетану және туристік-экскурсиялық бағытына қызығушылығын ескеріп, оқушылардың экскурсиялық-туристік станциясына жұмысқа шақырды. Алдымен үйірме жетекшісі, әдіскер қызметтерін атқарды, 1976 жылы аталған станцияның директоры, облыстық білім басқармасы кеңесінің мүшесі болып сайланады.

В.К. Афанасьев - ұстаз, өлкетанушы, зерттеуші ретінде жарты ғасырдан астам уақытты өзінің туған өлкесінің тарихын зерттеуге, жастарға тәлім-тәрбие беру ісіне арнады. Еңбек жолында түрлі марапаттарға да ие болды. Мысалы, 1960 жылдар басында «туризм нұсқаушысы» атағын алса, 1964 жылы Қазақ ССР Ағарту Министрлігінің «Қазақ ССР Ағарту ісінің үздігі» белгісімен марапатталған, 1967 жылы Қазақ ССР республикалық Туризм кеңесінің мүшесі, 1968 жылы велотуризм бойынша «КСРО спорт шеберіне үміткер» атанды.

Өлкенің тарихын көпшілікке тарату арқылы В.К. Афанасьев облыстық және республикалық газеттердің беттерінде Сарайшық және басқа да археологиялық кешендер туралы баяндайтын көптеген мақалалар жариялайды және жұртшылық оның жарияланымдарын қызығушылықпен қабылдайды. Бұл мақалаларда В.К. Афанасьевтің "Сарайшық" музей-қорығының бастауында тұрған Мұстажап Намазғалиевпен тығыз байланысын байқауға болады. Вячеслав Константинович бірнеше рет ортағасырлық Сарайшық қалашығының тарихымен байланысты көптеген қазба жұмыстарына қатысады.[14]

Ә.Марғұлан атындағы Археология институты қорында В.К. Афанасьевтің Сарайшық қаласында жүргізген археологиялық жұмыстарының «Подъемные материалы с городище Сарайчик (XI-XVI)» атты ғылыми есебінде 1958-1976 жылдары ортағасырлық қаланың мәдени қабаттары құландысынан жиналған керамикалық бұйымдарға сипаттама береді. Аталған ыдыстар мен керамика параметрлерінің шартты белгілері В.Ф.Генингтің «Археологиялық қазба жұмыстарынан керамиканы статистикалық өңдеу бағдарламасы» атты еңбегі бойынша сұрыпталғанын келтіреді. [15, 52 б.]

1987 жылы В.Афанасьев археологиялық қазба жүргізу құқығына "ашық парак" алып, Ақтөбе-Лаэти деп аталатын Теңдік қалашығында жұмыстар жүргізеді.

1989 жылдан бастап З.Самашевтің басшылығымен Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясының жұмысына белсенді араласып, Ақтөбе-Лаэти және Сарайшық қалаларындағы отрядтардың бірін басқарды.

1991 жылы жабылып қалған туристік клуб "Мирас" туристік-өлкетану клубына қайта ұйымдастырылды, онда Афанасьев далалық экспедицияларға қала оқушылары мен студенттерінің жаңа топтарын тартады.

90 жылдары Атырау қаласында Қазақстан ҒА Батыс бөлімшесі ашылды, онда тарих пен мәдениетті зерделеу жөніндегі өңірлік орталық құрылды, бөлімшені Академик Ш.М. Айтқалиев басқарды, тарих пен мәдениетті зерделеу жөніндегі орталықтың басшысы т.ғ.к., Г. Каленова, В.К. Афанасьев осы орталықтың штаттық ғылыми қызметкері болды. Оның жұмысы кезінде орталықта өлкетану олжаларының тұрақты көрмесі

ұйымдастырылды. 1997 жылы Орталық жабылғаннан кейін Вячеслав Константинович облыстық тарихи-өлкетану мұражайында археология бөлімінде ғылыми қызметкер болып жұмысын жалғастырады.

1998 жылы В.К.Афанасьев Атырау Мұнай және газ институтына "Өлкетану" жаңа курсын ашуға шақырылды. 2003 жылы доцент, кейін академиялық профессор атағы беріледі.

В.К. Афанасьев "Былина" орыс ҰМО мүшесі болып табылады.

Вячеслав Константинович туристік-өлкетану жұмысы бойынша бірнеше әдістемелік құралдар шығарды, олардың қатарына: «Оқушылармен туристік-экскурсиялық жұмыс бойынша жетекші материалдар», «Мектеп мұражайы туралы ереже», «Жас өлкетанушылар - ғылымда» жатқызуға болады. Сарайшық және өзге де археологиялық кешендер туралы өлкетанушының облыстық «Коммунистік еңбек» газетіне бірнеше мақалалары жарық көрді. Атап айтсақ: «Жорық әңгімесі таусылмайды» (20 қыркүйек, 1975 ж), «Сарайшықта мұражай болады» (20 ақпан, 1976 ж), «Жылдар шежіресіне үңіліп» (9 сәуір, 1976), «Ашық кездесу» (13 қаңтар, 1977 ж) «Алғашқы қазба жемісі» (6 тамыз, 1977 ж), «Тарих астарына үңіліп» (26 мамыр, 1979 ж), т.б [15, 54 б.].

Вячеслав Константиновичпен бірге саяхат жасап, мыңдаған оқушылар мен студенттер өлке тарихы мен табиғатын тамашалады. Олардың көпшілігі үшін бұл мамандықты таңдауға, өмір жолына әсер етті. Өз Отанының патриоты бола отырып, ол өлке тарихының құндылықтарын сақтай отырып, жас ұрпаққа тәлім бере алды. Нәтижесінде олардан сауатты тәрбиешілер, туристік топтардың көшбасшылары, туризм жөніндегі нұсқаушылар, талантты оқытушылар қалыптасты.

Вячеслав Константинович өзінің өміріндегі ісімен өлкетану сабағы белгіленген міндет емес, адам жанының еркін және терең қозғалысы екенін дәлелдеді. Оның туған жер туралы еңбектері қазіргі адам үшін ғана емес, сонымен бірге қаламыздың болашақ ұрпағы үшін де үлкен маңызға ие болып отыр.

Бүгінгі жаһандану заманында әрбір жас үшін өз өлкесінің тарихын зерттеп білуден қастерлі ештеңе жоқ. Мектептерде шағын өлкетану бұрыштары мен музейлер ашылса, біздер одан ешқандай ұтылмаймыз, керісінше өсер ұрпақтың туған жерге деген сүйіспеншілігі қалыптасады деген ойдамыз. Ал оның нақты дәлелі өз өлкесінің тарихын насихаттап, зерттеген осы өлкетанушылардың өнегесі үлгі болмақ.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ахмет А. Көне Сарайшықтың жоқшысы // Жайық шұғыласы. -2019. -17 қаңтар.
- 2 Сарайшық музей- қорығының қосымша қорынан. М.Намазғалиев қоры. 1970. -1-2 п.
- 3 Намазғалиев М. Сарайшық туралы не білеміз? // Коммунистік еңбек. -1988. -11 март.
- 4 Мұқтар Ә., Диярова Ж. Сарайшық музей-қорығы тарихы (1963-2019 жж.). Монография. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2019. – 192 бет.
- 5 Ғизатов Ж. Сарайшық- астана қала. Ақтөбе: «Полиграфия» баспасы, 2004. – 192 бет.
- 6 Ғизатов Ж. Ұлы Даланың қасиетті күмбезі. Алматы. 2009. – 288 бет.
- 7 Ғизатов Ж. Түркіден қалған тектілік . Алматы: «Принт плюс» баспасы, 2019. – 216+8 бет.
- 8 <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/884>
- 9 Әлімгереев Ә. Еңбек зейнеті. Алматы: «Қайнар» баспасы, 1982. – 54 бет.
- 10 Әлімгереев Ә. Еділ жайлаған қазақтар. Алматы: «Атажұрт» баспасы, 2012. – 248 бет.
- 11 Әлімгереев Ә. Алаш аңсаған азаттық. Алматы: «Арыс» баспасы, 2011. – 256 бет.
- 12 Әлімгереев Ә. Айналайын, атажұрт. Атырау: «Ағатай» баспасы, 2019. – 258 бет.
- 13 Әлімгереев Ә. Сарайшық. Алматы: «Өлке» баспасы, 2000. – 72 бет.
- 14 Нугманов Н. Движение человеческой души // Прикаспийская коммуна. – 2020. – 23 июня

15II Туған өлкені зерттеу: оның маңызы және басым бағыттары: Республикалық онлайн ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдар жинағы (15 мамыр, 2020 жыл) / Жалпы ред. басқ. Ә.Қ.Мұқтар. - Атырау-Сарайшық, 2020. - 142 б.

АТЫРАУСКИЕ КРАЕВЕДЫ О СРЕДНЕВЕКОВОМ ГОРОДЕ САРАЙШЫК

В статье рассказывается о краеведах М. Намазгалиеве, Ж. Гизатове, О. Алимгерееве, В. Афанасьеве, которые долгие годы трудились в области краеведения и внесли вклад в изучении истории края. В их числе история, археологические исследования краеведов о городе Сарайшык – одном из священных мест столицы нашей страны, где покоятся великие ханы Золотой Орды.

Были проанализированы научные труды краеведов, посвященные археологии и этнографии средневекового города Сарайшык, роли и значения краеведения в изучении местной истории, личностям предков как сакральным объектам и духовному наследию, неизвестным страницам истории родного края.

Вновь подняты предложения краеведов, сочувствующих истории края по расширению географии участников с привлечением краеведов, городов и районов области, развитию сотрудничества со всеми учреждениями, организациями, заинтересованными в развитии краеведения, широкому привлечению молодежи к изучению истории и культуры края, внедрению в практику проведения краеведческих чтений не реже одного раза в 2-3 года на базе Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшык», развитию исследований в области краеведения, активизации работы по краеведению в СМИ. Изучив историю средневекового города Сарайшык, краеведы рассказали и показали подрастающему поколению широту краеведческой сферы, изобилие возможностей, безграничную для каждой души, любящей свою страну.

Ключевые слова: краеведение, Сарайшык, музей-заповедник, история, археологическая раскопка, средневековье.

ATYRAU LOCAL HISTORIANS ABOUT THE MEDIEVAL CITY OF SARAISHYK

The article tells about local historians M.Namazgaliyev, Zh.Gizatov, U.Alimgerееv, V.Afanasyev, who worked in the field of local lore for many years and contributed to the inventory of the history of the region. In particular, local historians cite the history and archeological research of Saraishyk, one of the holy places, which was the capital of our country, where the great rulers of the country from the time of the Golden Horde to the present day are buried.

Scientific works of local historians on the archeology and ethnography of the medieval city of Saraishyk, the role and importance of local lore in the study of local history, the spiritual heritage of ancestors and their identity as a sacred object, unknown pages of the history of the native land were analyzed.

Expanding the geography of participants with the involvement of local historians of cities and districts of the region, the development of cooperation with all institutions and organizations interested in the development of local lore, the involvement of young people in the study of history and culture of the region, on the basis of Saraishyk State Historical and Cultural Museum-Reserve Once again, there were proposals to introduce the practice of local lore, to develop research in the field of local lore, and to intensify the work of local lore in the media. It was explained that studying the history of the medieval city of Saraishyk, telling our own history in a language and style suitable for the younger generation, the breadth of local lore, the abundance of opportunities, worthy of unlimited study for everyone who loves his country.

Keywords: local history, saraishyk, Museum-reserve, history, archaeological excavation, middle ages.

References

- 1 Akhmet A. Berezshy of ancient Sarayshyk // Zhaiyq shugylasy. -2019. -17 January.
- 2 From the additional funds of the Sarayshyk Museum - Reserve. M. Namazgaliyev Foundation. 1970.-1-2 p.
- 3 Namazgaliyev M. What do we know about Sarayshyk? // Communist labor. -1988. -11 March.
- 4 Mukhtar A., Diyarova Zh. History of the Sarayshyk Museum-Reserve (1963-2019).). Monograph. - Almaty: «Arys» publishing house, 2019. - 192 pages.
- 5 Gizatov Zh. Sarayshyk-Astana city. Aktobe: Publishing House «Polygraphy», 2004. – 192 pages.
- 6 Gizatov Zh. Sacred Dome of the Great Steppe. Almaty. - 2009. - 288 pages.

- 7 Gizatov Zh. Nobility left over from Turkey . Almaty: «Print» plus publishing house, 2019. - 216 + 8 pages.
8 <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/884>
9 Alimgereev O. Labor pension. Almaty: «Kainar» publishing house, 1982. - 54 pages.
10 Alimgereev O. Kazakhs who lived on the Volga. Almaty: Publishing House «Atazhurt», 2012. – 248 pages.
11 Alimgereev O. Alash longs for freedom. Almaty: «Arys» publishing house, 2011. - 256 pages.
12 Alimgereev O. Aynalayyn, Atazhurt. Atyrau: «Agatay» publishing house, 2019. - 258 pages.
13 Alimgereev O. Sarayshyk. Almaty: «Ulke» publishing house, 2000. - 72 pages.
14 Nugmanov N. Movement of the human soul // Caspian commune. – 2020. - June 23.
15 II research of the native land: its significance and priority areas: collection of materials of the Republican online scientific and practical conference (May 15, 2020) / General Ed. others. A. K. Mukhtar. - Atyrau-Sarayshyk, 2020. - 142 p.

Information about authors:

Abilseit Mukhtar, Doctor of historical Sciences, Professor, Director of the State historical and cultural Museum-reserve "Saraishyq" Republic of Kazakhstan, Atyrau, 060000E-mail: mukhtar64@mail.ru, mobile phone 8 702 799 99 64

Diarova Zhanar, Master, scientific secretary of the State historical and cultural Museum-reserve "Saraishyq" Republic of Kazakhstan, Atyrau, Makhambet district, Sarayshyk village, 060707E-mail: i-sunshine@bk.ru, mobile phone 8 702 307 99 53

DOI 10.47649/vau.2020.v59.i4.03

МРНТИ 14.43.43

УДК 303.446:346.623(574)

К. Джумагалиева¹

¹Казахский агротехнический университетим. С.Сейфуллина

г. Нур-Султан, Республика Казахстан

E-mail: d_kylash@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПОЛОЖЕНИИ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Статья посвящена положению детей сирот в годы Великой Отечественной войны. Война оставила свой неизгладимый след не только в судьбах взрослых людей, но и особенно детей. Появление большого количества сирот связано с политическими событиями в стране. Вследствие революций, первой мировой и гражданской войн, голода 20-х годов увеличилось значительно количество безнадзорных детей. Коллективизация и голод 30-х годов еще более усугубили ситуацию. Тем не менее, в 20-30-е годы XX века советской власти удалось решить в целом проблему детской беспризорности. Однако, начавшаяся Великая Отечественная война вновь стала причиной появления большого количества безнадзорных детей. В связи с этим органы власти на местах уделяли особое внимание и принимали все меры для спасения детей. Автор статьи раскрывает трудности, с которыми пришлось столкнуться при распределении детей в детские дома и специальные детские учреждения. В военные годы резко возросла преступность среди детей. Результатом стало формирование исправительных детских учреждений. Особо исследуется положение самих детских домов в годы войны. Необходимо отметить самоотверженную помощь народов Казахстана и республик Средней Азии, приютивших и усыновивших детей-сирот. Государственные органы и учреждения приложили все усилия для облегчения участи сирот. Подтверждение тому являются законодательные документы.

Ключевые слова: война, дети, детство, оккупация, патриотизм, эвакуация, детский дом, правонарушения, преступность, детский приемник.